

Ю. С. Соколовська

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

Особливості жанрових трансформацій прози Ірен Роздобудько

Соколовська Ю. Особливості жанрових трансформацій прози Ірен Роздобудько. У статті розглянуто жанрову специфіку прози Ірен Роздобудько, зосереджено увагу на аспекті трансформації жанрових інваріантів у творчості письменниці. На підставі аналізу творів Ірен Роздобудько робиться висновок про те, що авторка у своїй творчості використовує широкий спектр жанрів, таких, як детектив, детективний трилер, роман-алюзія, політична сатира, авантюрний роман, мелодрама, новела, оповідання тощо.

Ключові слова: жанр, інваріант, трансформація, Ірен Роздобудько.

Соколова Ю. Особенности жанровых трансформаций прозы Ирен Роздобудько. В статье рассмотрена жанровая специфика прозы Ирен Роздобудько, сосредоточено внимание на аспекте трансформации жанровых инвариантов в творчестве писательницы. На основании анализа произведений Ирен Роздобудько делается вывод о том, что автор в своем творчестве использует широкий спектр жанров, таких, как детектив, детективный триллер, роман-аллюзия, политическая сатира, авантюрный роман, мелодрама, новелла, рассказ и другие.

Ключевые слова: жанр, инвариант, трансформация, Ирен Роздобудько.

Sokolovska Y. Features of genre transformations of Irene Rozdobudko's prose. In the article the genre specificity of Irene Rozdobudko's prose is reviewed. The attention is focused on the aspect of transformation of genre invariants in the writer's creative practice. On the basis of Irene Rozdobudko's works analysis, the conclusion is made that the author uses the wide spectrum of genres in her practice, such, as detective, detective thriller, novel-allusion, political satire, adventurous novel, melodrama, short story, story and others.

Keywords: genre, invariant, transformation, Irene Rozdobudko.

Постановка проблеми. Ірен Роздобудько розпочала свою творчу діяльність наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття, коли продовжується трансформація художньої літератури на ідейно-тематичному, жанрово-стильовому та сюжетно-композиційному рівнях. Аналіз жанрових особливостей творів письменниці є суттєвим і необхідним для дослідження специфіки її прози, оскільки таким чином складається цілісне враження про творчу індивідуальність авторки. Вважаємо, що розгляд прозової творчості на рівні жанрових модифікацій надасть можливість визначити творчу еволюцію Ірен Роздобудько, допоможе проникнути в глибинну суть самотності письменниці, а також стане ще одним кроком до осягнення персонального авторського універсуму як певної цілісності.

Мета студії полягає в тому, щоб, спираючись на аналіз прозової творчості Ірен Роздобудько, визначити доміанти жанрових інваріантів в широкому спектрі та функціональне призначення їх у контексті творення художнього світу цієї прози.

Проблемами жанру в літературознавстві займалися і займаються такі науковці, як М. Бахтін, Ц. Тодоров, Н. Фрай, Н. Копилянська, Г. Грабович, Л. Чернець, Т. Бовсунівська, В. Поліщук та інші. Учені по-новому підходять до розгляду специфіки жанрових форм (модифікацій та різновидів), їх розвитку. Підкреслюючи, що «жанр... серцевина й суть літератури, річ синхронна і водночас діахронна...», тож природно, що в ньому перехрещуються й віддзеркалюються процеси літературного та суспільного життя» [4:36].

Слушною вважаємо думку Л. Чернець, що «жанр розглядається в рамках жанрової системи певного періоду, в синхронії» [14:3]. А за словами М. Бахтіна: «Жанр — представник творчої пам'яті в процесі літературного розвитку» [14:8]. Вчений наголошує і на тому, що в кожній окремій жанровій модифікації присутні «невмирущі елементи архаїки. Причому вони не залишаються незмінними, а постійно «осучаснюються» [1:178].

Жанр — також основне поняття і для з'ясування сутності масової літератури, він «діє як потужний інструмент її самоорганіза-

ції... Жанр за допомогою свого інваріанту-канону виражає ідею максимальної стандартизації, що дає змогу міркувати про «формульність» популярної белетристики» [12:153].

Проза Ірен Роздобудько характеризується надзвичайно розгалуженою системою жанрових ознак, де можемо виділити такі жанри: це і авантюрний детектив, психологічний та детективний трилери, психологічна драма, автобіографічний та сентиментально-чуттєвий роман, роман-алюзія, роман у новелах, лікарняна повість, політична комедія абурду, травелог, оповідання, в яких письменниця змалювала життя і його витoki в далекому й недалекому минулому та сьогодні, намагання осмислити час і людину, чоловіка і жінку, їхні взаємовідношення, у них представлені глибокі філософські роздуми не тільки над загальнолюдськими, а й над загальнонаціональними проблемами.

«Чи бувало у вас таке відчуття, що читати якусь книжку стає нестерпно, незручно, ніби автор виставив на позір твою сутність без твоєї на це згоди?» — запитує Ірен Роздобудько читача словами героїні свого роману «Якби». І додає: «Надзавдання кожного справжнього митця — довести читача до незручності від упізнавання себе в книзі, на полотні чи екрані... Ось це і є диво. Попадання в «більшову точку...» [7]. Певно, саме в цих словах письменниця висловила сутність своєї багатогранної та різножанрової творчості.

Варто зазначити, що на початку своєї літературної діяльності Ірен Роздобудько звернулася до жанру детективу, і це було цілком закономірно, адже, як вважає дослідниця Біргіт Менцель, в пострадянських літературах жанрами-лідерами панують детектив і мелодраматичний любовний роман [12:156]. М. Бахтін, свого часу називаючи детективний роман відкритою формою, мав на увазі його здатність до трансформацій та мутацій. Адже про детектив можна сказати, що він стрімко створив і надалі продовжує створювати нові модифікації, які самі стають жанровими різновидами. І незважаючи на те, що Ірен Роздобудько є автором лише чотирьох гостросюжетних творів, вони належать до таких різновидів детективного жанру: детектив «Перейти темряву», детективний трилер «Ескорт у смерть», психологічний трилер «Пастка для жар-птиці» й авантюрний жіночий роман (за визначенням самої письменниці) «Останній діамант міледі», що радше характеризується як авантюрний детектив.

Про написання своїх детективних романів у одному з інтерв'ю Ірен Роздобудько зазна-

чає так: «Коли я починала писати, то хотіла зайняти зовсім порожню нішу, бо детективу в нас не було. Якщо й були якісь детективи, то дуже совдепівські. Зараз з'являються динамічні бойовики, вестерни... Але я вважаю, що ця ніша, такого собі детектива із присмаком трилера, і надалі залишається порожньою». Однак погоджуємось із дослідницею Л. Старовойт, що «детективна проза Ірен Роздобудько досить умовна щодо жанрового поділу. Її детективи увібрали в себе елементи авантюрного, любовно-пригодницького, філософського, психологічного, соціального роману. Вона досліджує психоінтимний світ жінки. Її твори мають потужний інтелектуальний пласт, сприймаються як спроба дати багатириєвий твір для реципієнта» [10].

Своїм сюжетом, психологією, філософією та, зрештою, стилем вражає наступний роман Ірен Роздобудько «Гудзик», який отримав у 2005 році першу премію на всеукраїнському конкурсі «Коронація слова», а у 2008 році був екранізований. За визначенням самої письменниці «Гудзик» — психологічна драма, і ця дефініція повністю себе виправдовує. У центрі твору — глибокий внутрішній світ героїв, складна композиція та несподівано закручена інтрига. Любов, вірність, зрада в романі перехресуються в одній часовій точці багатовекторного простору і стають рівновартісними в кожній дії головних героїв. А символічна назва «Гудзик» лише підкреслює дріб'язковість початку великих трагедій людського життя.

Сентиментально-чуттєвими постають романи «Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері», «Зів'ялі квіти викидають», «Все, що я хотіла сьогодні» та «Дві хвилини правди», який значно відрізняється від перелічених вище творів своєю «структурною складністю, строкатістю, яка переходить у наративну імпульсивність, хаотичністю» [5:6]. У цих творах Ірен Роздобудько «демонструє колізії та ситуації, у яких з відчайдушною загостреністю постають зміни і трансформації, де переплітаються чутливе і чуттєве начала, де стилістика емоцій безальтернативно домінує над культурою рацію» [5:5].

Дещо іншим жанровим забарвленням позначений роман «Якби». «Якщо на перший погляд цей твір видається жіночим містичним, про подорож у часі, чи то пак «ефект метелика» читивом, то насправді він — серйозний психологічно-реалістичний роман [8]. Ірен Роздобудько зазначає, що цей текст не стільки про «машину часу», «дитячі страхи», як про реальність, яка, через людську бездія-

льність, залишається незмінною протягом десятиліть.

Цікавим за жанровим різновидом є роман «Амулет Паскаля». Літературознавець Ярослав Голобородько вважає його «новоутопічним», адже у творі змальована «хімерна подорож жінки, яку небезпідставно називають «Пані Голка», до фантомного патрона, мсьє Паскаля» [5:6]. Символи, лабіринти, трансформації простору й часу, місто, просякнуте світлом, в якому начебто немає тіні, відкриті двері, дивні збіги й швидкоплинні епізоди власного життя головної героїні пані Голки — такі сюжетні акценти і характеризують роман Ірен Роздобудько як утопію. Сама ж письменниця назвала цей роман «філософською містифікацією»: «Напевно знаю одне, цей текст був підземним струмком, котрий сам проклав собі стежку у темряві», — читаємо в анотації роману.

Антиутопічну ідею та фантасмагорію про існування світової мережі ліцеїв, де від першого класу виховуються дружини для заможних чоловіків, містить роман Ірен Роздобудько «ЛСД. Ліцей слухняних дружин», який можна вважати свого роду романом-антиутопією з елементами детективу. «ЛСД як метафора в цьому романі — це наркотик залежних стосунків, наркотик, який підсовує нам телебачення і соціальні мережі, політика, поп-культура і відбирає можливість мислити самостійно», — зазначає Ірен Роздобудько в одному з інтерв'ю. А от Тетяна Вергелес у передмові до роману «ЛСД» пише: «Це не детектив про сучасних гейш, не лавсторі, не соціальна фантастика. Це підкоп. А от під що — шукайте самі» [2:5].

На відміну від попередніх творів, у романі «Дванадцять ,або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько акцентує увагу не на детективно-психологічній драмі, а віддає себе стильовим та філософським пошукам імпресіонізму, екзистенції та психології самотньої жінки, виявляє себе як майстер містифікацій. Окрім інтриги сюжету, небанальних персонажів і точно підбраної стилістики, експериментальним виявився ще й жанр — авторка визначає свій твір як роман-алюзію (алюзія на Мілана Кундеру). Ярослав Голобородько характеризує даний роман як соціовізію: «прихід успішної письменниці, журналістки Хелени працювати психологом у психіатричну лікарню...маркує обрисами алегорійності, метафоричності, очевидної алюзійності — сюжеттики візії «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» [5:7].

Прикладом політичної сатири слугує роман Ірен Роздобудько «Оленіум», який авторка визначає як «комедію абсурду», де присутні різкість, дошкульність, вибуховість, безжальність слова, а також трохи абсурду, побутового лексикону, психології «простого народу» і багато комедії, щоправда, з присмаком трагіфарсу. Адже «авторська дефініція «комедія абсурду» — оздоблюється не вельми веселими й більш того, сумно скупими виявами сміху, який спровоковано соціумно травматичними реаліями, що слугували основою цього тексту» [5:8]. Можна спостережити, що «за маскою іронізуючого автора проглядає мисткиня-громадянка, не байдужа до «триваючого в нашій країні абсурду» [13:65].

Дещо іншим за жанровим різновидом є твір «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю», представлений як роман у новелах. У художній практиці сьогодення спостерігаємо розмаїття жанрових перетворень, але роман у новелах завжди залишається актуальним жанровим різновидом. «В цій книзі я із задоволенням «погралася з формою», адже роман побудований, як одинадцять окремих новел, котрі тісно переплітаються одна з одною, а на той же час можуть існувати і окремо», — зазначає Ірен Роздобудько в інтерв'ю. Завдяки художнім прийомам ретроспекції, внутрішнього мовлення, «одкровення» письменниця розгортає історії різних людей, порушує складну соціальну проблему й змушує поміркувати над стражденою долею українців, які поневіряються в чужих краях у пошуках кращої долі, та які, за влучним висловом німкені фрау Шульце, однієї з головних героїнь роману, є «відірваним листям, що летить за вітром».

У жанрі новели написана ще одна книга Ірен Роздобудько «Зроби це ніжно». Проте це не роман у новелах, аналізований вище, а збірка новел, яка складається з чотирьох частин, не пов'язаних між собою ні змістом, ані стилістикою. Особливо це стосується четвертого розділу «Хто любить мене — за мною!», де письменниця відтворює події давніх років, художньо, у стилі белетристичних біографій, представляє цікаві сюжетні лінії видатних жінок, яскраво описує їхні образи та висвітлює їх характери. Загалом усі новели книги «Зроби це ніжно» невеликі за обсягом, в них присутній динамічний сюжет, психологічна несподіванка, лаконізм та чітка композиція — все, що потребує цього новела як жанр.

Дещо окремо тримаються сюжетні фактури романів «Переформулювання» та «Мандрівки без сенсу та моралі», які належать до

різновиду літератури «creative nonfiction», який «спирається на факти, залучає критерій правдивості, але разом є літературним явищем» [12:163]. «Переформулювання» — це текст, написаний на межі есею, нарису і автобіографії. «Роль основного чинника в ньому виконує сюжетика спогадів, а додаткового, фрагментарного — сюжетика рефлексій» [5:6]. «Переформулювання, що його виносить у заголовок non-fiction'у Ірен Роздобудько... править тут за категорію психотехніки... а принцип «саморозповідання», покладений в основу роману, зумовлює процес розкриття авторкою власного внутрішнього світу» [11:318–319], «оскільки спогади становлять напрочуд змістовний і своєрідний інформативно-психологічний феномен на непевній рухомій межі сьогодні і вчора, між живим і неживим, між документом і сповіддю, реальним фактажем і художнім узагальненням» [9:10].

Щодо тревелогу «Мандрівки без сенсу і моралі», то цей жанр є дещо нетиповим у творчості Ірен Роздобудько. Варто зазначити, що жанр мандрівної прози в українській літературі перебуває лише в стані свого розвитку. Фактично це дорожні нотатки, де внутрішній світ героя, психологізм відходять на другий план. Ірен Роздобудько у стилі, наближеному до художньої прози, представляє своїм реципієнтам добірку розповідей про 10 країн, де побувала авторка, що написані як цікаві путівники. Адже, як наголошує письменниця у передмові, — простір найкраще пізнавати через деталь.

Ірен Роздобудько спробувала себе і в жанрі повісті — в активі письменниці налічуються три твори цього епічного жанру: «Лікарняна повість», «Арсен» та «Пригоди на невідомому острові». «Лікарняна повість» є автобіографічною, адже на загальний огляд винесені «власні переживання й сумніви, власна слабкість і страх перед складною операцією» [3:7]. Написана у формі монологу й «на позір просто» повість «нагадує моментальне фото — така собі історія однієї хвороби, однієї складної операції та однієї нічим не видатної лікарні з її суворими буднями» [3:7]. Повість «Арсен» літературні критики охрестили психологічною прозою, а судячи з нарративно-сповідальної форми твору, це — психологічна щоденникова проза з елементами детективу, де відображено психологічне становлення особистості, представлені трансформації в свідомості й пошук моральних орієнтирів у житті головного героя-підлітка Ар-

сена. У передмові до повісті «Пригоди на невідомому острові» Ірен Роздобудько зізнається, що цю історію вона «списала» із блакитного зошита, в якому було її дитинство. А в цей зошит вона зі своєю подругою занотувували усі свої фантазування. «Тому твір поєднує риси жіночої суб'єктивності, автобіографізму і wypowiedання» [6]. У повісті письменниця використовує пригодницький жанр, емоційно переповідаючи про пригоди дівчат Клави та Ірини (Рено), підкреслюючи у творі важливість дружби, чесності, порядності та вихованості.

Наступна книга Ірен Роздобудько «Гра в пацьорки» представлена у жанрі оповідання — її найулюбленішому жанрі, як зізнається авторка у одному з інтерв'ю, адже саме з оповідань письменниця починала свій творчий шлях. Аналізуючи дану збірку, виникає асоціація з книгою Германа Гессе «Гра в бісер», проте це лише збіг обставин, як наголошує авторка. У цих оповіданнях є все: історії про кохання, про сімейне життя, світосприйняття жінки та історії з дитинства. Щодо оповідань останнього блоку, Ірен Роздобудько відзначає, що вони є автобіографічними на відсотків дев'яносто.

Варто також зазначити, що Ірен Роздобудько відома не лише як автор філософсько-психологічної прози, але й як сучасна дитяча письменниця, яка znana такими творами для дітей як: казки «Коли оживають ляльки» та «Місяць у слоїку», художньо-біографічні оповідання «Ірен Роздобудько про Блеза Паскаля, Вольфі Моцарта, Ганса Андерсена, Катрусю Білокур та Чарлі Чапліна», повість «Пригоди на невідомому острові» тощо.

Отже, дослідивши жанрову специфіку творів Ірен Роздобудько, можна зазначити, що широкий спектр жанрів, у яких працює авторка, а інколи й спроба жанрового еkleктизму, представляють привабливо різні амплуа письменниці, яка занурюється у глибину психологізму, перебуває в ніші авантюрно-детективних колізій, торкається реального й фантазмагорійного та розвиває інтимне через сентиментальне. Проте варто сказати, що жанр — не є ключовим поняттям для з'ясування специфіки творчості Ірен Роздобудько, його роль є умовною в аналізі її текстів, але він виконує важливу функцію для розуміння прози авторки, твори якої постають свого роду автономними, відокремленими та завершеними завдяки оригінальності та унікальності стилю Ірен Роздобудько.

Література

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. — М. : Худож. лит., 1975. — 500с.
2. Вергелес Т. За лаштунками гламуру / Т. Вергелес // Роздобудько І. ЛСД. Ліцей слухняних дружин. — Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. — С. 5–6.
3. Вороніна Л. Коли доля дає шанс / Л. Вороніна // Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні. Лікарняна повість. — Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. — С. 5–9.
4. Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. — К. : Основи, 1997. — 604 с.
5. Голобородько Я. Художнє IQ Ірен Роздобудько / Голобородько Я. // Українська література в загальноосвітній школі. — 2011. — № 6. — с. 5-8.
6. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації [Електронний ресурс] / Т. Качак. — Режим доступу : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCYQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.chl.kiev.ua%2Fuserfiles%2Ffile%2Fvipusk20%2Fkachak.doc&ei=HpIQU9qELInmywPbmYLYBQ&usg=AFQjCNE-VpkuIJHmKfseEpHh4uT1ZUNt2w>.
7. Куява Ж. Масовість сприймаю, як ознаку попиту : [про укр. письм. Ірен Роздобудько] [Електронний ресурс] / Ж. Куява. — Режим доступу : <http://litakcent.com/2012/11/05/iren-rozdobudko-masovist-spryjmaj-u-jak>.
8. Куява Ж. Якби жити не там і не тут або Ірен Роздобудько — про людські можливості [Електронний ресурс] / Ж. Куява. — Режим доступу : http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/18266/.
9. Сокол Г. Жанрово-стильові особливості прози Галини Журби: автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Галина Сокол. — Івано-Франківськ, 2010. — 19 с.
10. Старовойт Л. Жанрові модифікації детективу у творчості Ірен Роздобудько [Електронний ресурс] / Л. Старовойт. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2011_4_7/23.htm.
11. Улюра Г. Параформування / Улюра Г. // ЛітАкцент. — К. : Темпора, 2008. — С. 318–320.
12. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : монографія / С. Філоненко. — Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. — 432 с.
13. Філоненко С. «Юля косу носить»: гендерні стереотипи в сучасній політичній сатирі / С. Філоненко // Слово і час. — 2007. — № 11. — С. 62–73.
14. Чернець Л. К теории литературных жанров / Л. Чернец // Филологические науки. — 2006. — № 3. — С. 3–12.